

KS. JANUSZ MARIĄSKI

Lublin

CELE I DAŻENIA ŻYCIOWE MŁODZIEŻY POLSKIEJ W LATACH 1989-1990

I. POSTAWIENIE ZAGADNIENIA

Przez cele i dążenia życiowe rozumiemy sądy, przekonania i postawy, będące orientacją dla zachowań ludzkich, w świetle których są oceniane zachowania własne i innych osób. Bardziej precyzyjnie wyrażając, cele i dążenia życiowe są czymś pośrednim pomiędzy ogólnymi i absolutnymi wartościami a konkretnymi decyzjami w odniesieniu do każdorazowej sytuacji. W ich świetle jednostka ocenia własne działania, jakieś zdarzenia i stany rzeczy w kategoriach dobra i zła, przypisując im jakiś sens i znaczenie¹.

W sensie szerszym cele i dążenia życiowe określa się także mianem wartości (wartości życiowe). Wartości są podstawą, z której wywodzą się cele i dążenia życiowe, odnoszą się do rozumienia dóbr uznanych przez osoby czy społeczności za godne realizacji. „Wartość jest to wyobrażenie – jawne lub ukryte, właściwe jednostce bądź charakterystyczne dla grupy społecznej – tego, co jest pożądane, wyobrażenie, które wpływa na wybór – spośród możliwych – sposobów, środków i celów działania” (C. Kluckhohn)².

Cele i dążenia życiowe są efektem procesów socjalizacyjnych, przebiegających w ramach stałej konfrontacji jednostki z jej środowiskiem społecznym. Rodzina, szkoła, system polityczny, środki społecznego przekazu i wiele innych instytucji społecznych oddziałują na człowieka, podsuwając mu różnorodne wzory myślenia i działania. Jeżeli nawet istniejące struktury społeczne odgrywają ważną rolę w wyznaczaniu celów i dążeń ludzkich, to ostatecznie są one rezultatem indywi-

¹ H. Ulrich, G. J. B. Probst, H. P. Studer. *Konstanz und Wandel in den Werthaltungen Schweizerischer Führungskräfte*. Bern–Stuttgart 1985 s. 9.

² Podaję za: A. Piotrowska. *Młodzież lat siedemdziesiątych – orientacja życiowa i uznanie wartości*. Warszawa 1983 s. 6.

dualnych doświadczeń i wyborów. Ludzie nie tylko podlegają wpływom sił zewnętrznych, ale i sami podejmują decyzje, planują drogę swojego postępowania. Uznawane wartości wpływają na zaspokajanie odczuwanych potrzeb oraz rozwiązywanie dylematów życiowych³.

Cele i dążenia życiowe układają się w końcu w pewne ciągi społeczne, które mogą być przedmiotem badań socjologicznych. W zmieniających się układach społecznych podlegają przemianom same wartości, jedne tracą na znaczeniu, inne zyskują na ważności. Określanie tych zmian w kategoriach „stare” i „nowe” wartości, „tradycyjne” i „progresywne”, „materialistyczne” i „postmaterialistyczne” jest z reguły niejasne, a nawet mylące⁴.

Polscy socjologowie usiłowali w dotychczasowej praktyce badawczej odtworzyć dominującą w całym społeczeństwie lub w poszczególnych środowiskach społecznych hierarchię wartości w jej złożoności i zmienności oraz określić czynniki wpływające na jej ostateczny kształt. Przedmiotem poszukiwań było najczęściej to, czego ludzie pragną, jakie obszary rzeczywistości uzyskują ich pozytywną aprobatę, jakie zaś negatywną, do czego się dąży i co jest obiektem dążeń. Badali więc w zasadzie cele i dążenia życiowe, a więc pewną cenność czy ważność przypisywaną obiektom lub zachowaniom ludzkim. Zmiany w uznawanych celach i dążeniach życiowych ludności były rozpoznawane z mniej lub bardziej ścisłą dokładnością.

Nie zawsze odróżniano to, co było rzeczywiście przedmiotem dążeń od tego, co w przekonaniu respondentów powinno się preferować jako cele lub środki do tych celów (podejście opisowe i normatywne). W niniejszych rozważaniach operujemy szerokim rozumieniem terminu „wartość”, odnosząc go do celów i dążeń życiowych młodzieży, do tego, co jest przedmiotem aspiracji, pożądań i oczekiwań młodego pokolenia. Uznawane i realizowane w działaniach wartości, przejawiające się w dążeniach życiowych, w wyborach dokonywanych w sytuacjach konfliktowych itp., tworzą rzeczywistą moralność jednostek i grup społecznych (moralność praktykowana).

W niniejszym opracowaniu próbujemy pokazać cele i dążenia, czyli wartości życiowe młodzieży polskiej w pierwszej fazie przechodzenia od tzw. realnego socjalizmu do społeczeństwa demokratycznego, o orientacji prorynkowej (1989-1990). Jest to okres, w którym nastąpiły już określone przekształcenia instytucjonalne, ale zmiany społeczne są dopiero *in statu fieri*. Wciąż jeszcze nasze działania codzienne są modelowane przez nawyki wykształcone w toku doświad-

³ L. R o s e n m a y r. *Gibt es einen „Wertwandel“? Bemerkungen über sich wandelnde Strukturen und Einstellungen in der Jugend*. W: *Wertwandel in Staat und Gesellschaft*. Hrsg. von T. Waigel i P. Eisenmann. München 1986 s. 18.

⁴ H. K l a g e s. *Wertwandel in der Bundesrepublik: Ideologie und Realität*. W: *Wertwandel in Staat und Gesellschaft*. Hrsg. von T. Waigel i P. Eisenmann. München 1986 s. 21.

czeń społecznych w okresie minionym⁵. Być może także cele i dążenia życiowe wciąż są określane według kryteriów „społeczeństwa realnego socjalizmu”. Myślą przewodnią było zbadanie nastawienia młodego pokolenia do tych wartości, które w znaczącym stopniu określają orientację życiową i funkcjonowanie społeczne młodzieży z przelomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, w fazie przechodzenia od systemu totalitarnego do systemu demokratycznego.

Podstawę empiryczną do udzielenia odpowiedzi na postawione pytania stanowią badania socjologiczne przeprowadzone przez Zakład Socjologii Religii SAK w Warszawie wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych (Łuków, Łochów) i wśród żołnierzy pełniących służbę w Wojsku Polskim, oraz badania zrealizowane przez Katedrę Socjologii Religii KUL wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych (Pionki, Galiny) i młodzieży pracującej (Niedomice)⁶. Badania te zostały przeprowadzone w latach 1989-1990. Będą one przeanalizowane na tle nieco wcześniejszych ogólnopolskich badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1988-1989 przez KUL i ATK (J. Mariański, W. Piwowarski, W. Zdaniewicz) na zlecenie Instytutu Badań Problemów Młodzieży w Warszawie, obejmujących młodzież uczącą się w szkołach ponadpodstawowych oraz studiującą na wyższych uczelniach⁷.

Analizując wyniki poszczególnych badań należy uwzględnić fakt, że od ich realizacji upłynęło przynajmniej kilkanaście miesięcy, charakteryzujących się dużymi zmianami społecznymi, politycznymi i gospodarczymi. Zmiany te niewątpliwie wpływają na dynamikę opinii, poglądów i nastrojów w środowiskach młodzieżowych – być może – kształtują nieco inny obraz aspiracji i dążeń życiowych młodych ludzi. Wartości rozumiane jako cele i dążenia życiowe mają swoje odniesienia nie tylko do świadomości ludzi, ale i do działań realizowanych w zmieniających się warunkach społeczno-kulturowych (wartości nie są jednak rezultatem czy funkcją stosunków społecznych czy ekonomicznych). W społeczeństwie pluralistycznym będzie zapewne pogłębiać się polaryzacja „sceny” młodzieżowej i proces indywidualizacji w zakresie możliwości i perspektyw życiowych. Kształtowanie własnej biografii życiowej będzie spoczywać coraz częściej w rękach samej młodzieży⁸.

⁵ M. M a r o d y. *System realnego socjalizmu w jednostkach*. W: *Co nam zostało z tych lat... Społeczeństwo polskie u progu zmiany systemowej*. Pod red. M. Marody. Londyn 1991 s. 259.

⁶ Autor wyraża podziękowanie odnośnym instytucjom oraz osobom przeprowadzającym badania socjologiczne (M. Grzanka, E. Kobierzycka-Rybak, T. Kostecki, R. Lompa, K. Niemirka) za udostępnienie wyników badań empirycznych.

⁷ J. M a r i a ń s k i. *Religijność młodzieży polskiej lat 80-nych*. „Universitas Gedanensis” 2:1990 nr 4 s. 3-30.

⁸ W. F e r c h h o f f. *Anything goes? Jugendkulturen der neunziger Jahre*. „Universitas. Zeitschrift für interdisziplinäre Wissenschaft” 46:1991 nr 7 s. 640.

II. WARTOŚCI ŻYCIOWE OGÓLNE I KONKRETNE

Wartości codzienne, czyli związane z celami i dążeniami życiowymi, dzieli się ze względu na stopień abstrakcyjności czy też ogólności na dwie kategorie: wartości konkretne – związane z różnymi dziedzinami życia codziennego i aktywności człowieka (np. praca zawodowa, życie rodzinne, kształcenie się, rozwój, dobrobyt materialny) oraz wartości ogólne – zarówno o charakterze osobistym (np. realizacja własnych uzdolnień, czyste sumienie, twórczość), jak i ogólnospołecznym (np. dobro ojczyzny, interes partii politycznej, dobro zakładu pracy). Wartości ogólne, jako dotyczące bardziej podstawowych zagadnień, nadają niejednokrotnie sens ludzkiemu życiu. Zarówno wartości konkretne jak i ogólne są ujmowane w różnoraki sposób, a między obydwojma rodzajami tych wartości trudno jest przeprowadzić wyraźną granicę.

Spośród wielu wartości życia codziennego respondenci mogli wybrać najwyżej pięć z katalogu siedemnastu wartości przedstawionych im do wyboru. Mogli wybrać jeszcze inne wartości nie zamieszczone w kafeterii pytania. Zastosowany sposób wyborów wielokrotnych pozwala na podstawie przypisywanego znaczenia poszczególnym pozycjom odtworzyć w układzie pionowym system uznawanych wartości, przy zachowaniu relacji nadrzędności i podrzędności. Został on skonstruowany na podstawie dotychczasowych doświadczeń badawczych, ale opiera się bardziej na intuicji niż na rzetelnie sformułowanej wiedzy teoretycznej. Nadto ankieta nie jest najlepszym narzędziem heurystycznym do badania wartości. Być może lepiej byłoby postawić pytanie „otwarte”, umożliwiające badanym udzielenie samodzielnie sformułowanych odpowiedzi, które dopiero wtórnie podlegałyby analizie jakościowej (przypisywanie do odpowiednich kategorii) i ilościowej (badanie częstotliwości występowania danej kategorii odpowiedzi).

Przedstawiono respondentom następującą listę celów i dążeń życiowych uważanych za najważniejsze i przypisano im następujące symbole: A. – dobrobyt; B. – sława; C. – władza; D. – spokojne życie; E. – dużo przygód; F. – silny charakter; G. – szczęście rodzinne; H. – ciekawa praca; I. – ludzki szacunek; J. – wiara religijna; K. – grono przyjaciół; L. – świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom; Ł. – pomyślność ojczyzny; M. – spokój w narodzie; N. – wielka odwzajemniona miłość; O. – pomoc innym ludziom; P. – wykształcenie (tab. 1).

Tab. 1. Wybór spraw ważnych w życiu przez młodzież (dane w %)

Kategorie odpowiedzi (w symbolach)	Pionki N = 120	Łuków N = 115	Łochów N = 110	Niedomice N = 145	Galiny N = 120	Żołnierze N = 228	Młodzież polska N = 1130
A	17,5	7,0	9,1	11,7	22,5	33,3	20,8
B	3,5	2,6	4,5	1,3	5,8	1,3	3,5
C	–	1,7	0,9	2,7	4,2	1,8	1,9
D	30,0	33,9	36,4	37,2	36,7	50,4	33,6
E	22,5	11,3	11,8	6,2	20,8	25,4	18,2
F	18,3	20,9	13,6	14,4	20,8	21,9	18,8
G	81,7	74,8	80,0	85,5	70,0	80,3	77,0
H	28,3	13,9	20,9	18,6	19,2	36,8	30,5
I	42,5	40,0	36,4	42,0	43,3	39,9	37,3
J	43,3	85,2	80,9	87,5	67,5	41,2	59,2
K	28,3	18,3	20,0	16,5	23,3	32,0	25,4
L	46,7	50,4	51,8	53,1	45,8	33,3	39,2
Ł	20,8	18,3	19,1	22,7	23,3	14,9	17,2
M	20,0	33,0	28,2	33,1	15,0	15,8	24,9
N	54,2	44,3	45,5	33,7	23,3	45,2	47,3
O	15,0	27,8	17,3	24,1	21,7	12,7	16,8
P	23,3	20,0	21,8	8,9	13,3	15,4	19,1

Uwaga. Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ badani mogli wybrać po kilka wartości.

Wśród wyróżnionych celów i dążeń życiowych naczelną rolę przypada szczęściu rodzinnemu. Wartość „szczęśliwe życie rodzinne”, skupiająca na sobie najwięcej wyborów, zajmuje zdecydowanie pierwszą pozycję wśród innych celów i dążeń, które lokują się znacznie niżej na szczeblach drabiny hierarchicznej wartości (w małych środowiskach dorównuje jej „wiara religijna”). Nadzwyczaj silna orientacja na rodzinę uzupełniona jest takimi wartościami, jak: wiara religijna, wielka odwzajemniona miłość, szacunek ludzki, świadomość bycia potrzebnym ludziom, spokojne życie i ciekawa praca. Poniżej granicy 30% znalazły się wartości: grono przyjaciół, spokój w narodzie i dobrobyt, poniżej granicy 20% – wykształcenie, silny charakter, dużo przygód, pomyślność ojczyzny i pomoc innym ludziom, poniżej granicy 10% – sława i władza.

Można więc wyodrębnić jakby trzy punkty „zagęszczenia” na mapie deklarowanych wartości i w konsekwencji jakby trzy kompleksy wartości wewnętrznie zróżnicowanych, poczynając od tych, na których młodzież zależy najbardziej, a kończąc na tych, które są mniej lub bardziej nieinteresujące i nieatrakcyjne. Pomijając zdecydowaną dominację szczęścia rodzinnego, wśród celów życiowych najczęściej wybieranych przez badaną młodzież znajdują się nie tylko cele pry-

watno-osobiste, lecz i cele związane ze znaczeniem w szerszych odniesieniach społecznych, jak szacunek ludzki i świadomość bycia potrzebnym ludziom⁹.

Praca zawodowa i wykształcenie usytuowały się znacznie niżej niż można by spodziewać się w świetle rezultatów innych badań socjologicznych. Stosunkowo niska ranga „dobrobytu” może świadczyć, że młodzież ucząca się dostrzega swoją sytuację życiową jakby w oderwaniu od kryzysu ekonomicznego. Bardzo małym uznaniem cieszą się takie wartości jak sława i władza. Widać więc wyraźny dystans i rezerwę młodego pokolenia wobec wartości ze sfery życia publicznego i politycznego. Występuje natomiast większe niż można było się spodziewać zapotrzebowanie na działania altruistyczne i prospołeczne¹⁰.

Cele i dążenia życiowe uznane za najważniejsze są zbliżone u młodzieży pochodzącej z różnych środowisk społecznych, przy pewnych różnicach ilościowych, rzadko jednak przekraczających 10%. Najważniejsze cele życiowe są związane we wszystkich badanych zbiorowościach z życiem rodzinnym oraz warunkami, które zapewniają swoisty azyl psychologiczny w warunkach kryzysu społecznego i ekonomicznego¹¹. Jest to w dalszym ciągu przewaga defensywnej orientacji życiowej („aby nie stracić”) nad indywidualną orientacją ekspansywną („aby zdobyć”)¹². Wymienianie natomiast wielu celów i dążeń może świadczyć o bogatszej perspektywie życiowej, ale zarazem i o mniejszej ich koncentracji.

Nie wydaje się, by na podstawie prostego zsumowania liczby wyborów można było wnioskować o rzeczywistej hierarchii wartości zbadanej populacji młodzieży. Zasięg akceptacji tego, co jest cenne w życiu, badaliśmy jeszcze w ramach jednorazowych wyborów wartości „najważniejszej z ważnych” Zazwyczaj człowiek – oprócz wielu celów krótkoterminowych – posiada jakieś cele perspektywiczne, z których jeden jest prawie zawsze dominujący. Wartość uznana przez człowieka za najważniejszą kierunkuje w sposób zasadniczy jego życie. Można by powiedzieć, że jest ona wartością naczelną lub centralną w przyjętym systemie wartości. Przez system wartości rozumie się tu koordynację uznawanych wartości.

Respondentów poproszono o przyznanie priorytetu jednej tylko wartości w stosunku do pozostałych. Im szerszy jest zasięg tego rodzaju akceptacji, tym wyższa jest pozycja w hierarchii wartości. Przeprowadzone analizy empiryczne pozwolą jeszcze lepiej uchwycić wartości naczelne i wtórne oraz cechy wspólne

⁹ Por. A. G u r y c k a. *Systemy wartości młodzieży licealnej (1978) a oddziaływania szkoły*. Warszawa 1986 s. 41.

¹⁰ Por. K. R y c z a n. *Wartości ostateczne i codzienne. Orientacja światopoglądowa i życiowa*. „Collectanea Theologica” 59:1989 nr 2 s. 118.

¹¹ G. L i n d e n b e r g. *Studenci Warszawy po upływie ćwierćwiecza*. W: *Studenci Warszawy. Studium długofalowych przemian postaw i wartości*. Pod red. S. Nowaka. Warszawa 1991 s. 514.

¹² H. B a n a s z a k. *Postawy polityczne studentów Warszawy 1958-1988*. „Kultura i Społeczeństwo” 34:1990 nr 1 s. 245-246.

i specyficzne dla systemu wartości młodzieży z różnych środowisk społecznych. Uzyskane wyniki przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Wybór wartości „najważniejszych z ważnych” (dane w %)

Kategorie odpowiedzi (w symbolach)	Pionki N = 120	Łuków N = 115	Łochów N = 110	Galiny N = 120	Żołnierze N = 228	Młodzież polska N = 1130
A	4,2	5,2	2,7	11,7	2,2	3,5
B	0,8	0,9	0,9	0,8	0,4	0,6
C	–	0,9	0,9	–	0,4	–
D	3,3	3,5	1,8	10,8	4,8	2,5
E	–	–	1,8	3,3	0,9	1,2
F	1,7	0,9	5,5	–	1,8	1,9
G	27,5	13,9	19,1	19,2	18,4	15,2
H	0,8	–	–	0,8	0,4	0,3
I	2,5	0,9	4,5	5,0	2,2	3,2
J	9,2	33,9	34,5	21,7	2,6	10,3
K	2,5	–	–	0,8	0,9	1,2
L	17,5	3,5	10,0	5,8	5,7	5,8
Ł	2,5	1,7	0,9	2,5	1,3	1,9
M	–	1,7	6,4	5,8	0,9	1,8
N	18,3	1,7	6,4	7,5	13,6	7,4
O	1,7	–	1,8	3,3	–	1,2
P	2,5	0,9	–	–	0,4	0,7
coś innego	x	x	x	0,8	1,3	x
brak danych	5,0	30,4	2,7	–	41,7	41,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Lista zaakceptowanych celów wskazuje na ogromny rozrzut opinii co do ważności poszczególnych wartości. Pojawiają się wszystkie możliwe cele i dążenia życiowe, od najwyżej do najniżej cenionych. Wśród uznanych wartości naczelnym miejscem przypada rodzinie, chociaż nie w tak zdecydowany sposób jak w wyborach wielokrotnych. Na drugim miejscu plasują się wartości religijne, na trzecim – wielka odwzajemniona miłość, na czwartym – świadomość użyteczności dla innych. Pozostałe wartości skupiły na sobie mniej niż 5% ogółu dokonanych wyborów.

Przyznanie pierwszeństwa zespołowi wartości zogniskowanych wokół szczęścia i udanego życia rodzinnego nie oznacza wyłączności tych celów i niedostrzeganie dążeń i aspiracji wykraczających poza wąski krąg spraw osobisto-rodzinych¹³. Niestety, zbyt wysoki wskaźnik braku odpowiedzi nie pozwala na bardziej szcze-

¹³ Por. E. N a s a l s k a, Z. S a w i ń s k i. *Przemiany celów i dążeń życiowych społeczeństwa polskiego w latach 1977-1988 w świetle wyników badań ankietowych*. „Kultura i Społeczeństwo” 33:1989 nr 1 s. 177.

gólów analizy merytoryczne. Sugeruje on ponadto hipotezę o swoistym niezdecydowaniu aksjologicznym badanych osób, może być wyrazem słabo jeszcze wykrystalizowanego przekonania o tym, co jest rzeczywiście ważne i najistotniejsze w życiu. Wnioski merytoryczne formułowane w sytuacji wysokiego wskaźnika „braku danych” są narażone na niebezpieczeństwo uproszczeń bądź zafalszowań.

III. WARTOŚCI NADAJĄCE SENS ŻYCIU

Wartości jako wzorce oceny i interpretacji odnoszą się do tego, co idealne, godne pożądania i zdobycia. Pośredniczą one pomiędzy indywidualną i strukturalną płaszczyzną społeczeństwa, związane są z jego kulturą. Odznaczają się względną trwałością wynikającą z ich internalizacji w ramach procesów socjalizacyjnych. W konsekwencji mają znaczenie jako kryteria wyboru spośród wielu możliwych sposobów zachowań. Wartości, które są głębiej osadzone w osobowości niż opinie, poglądy, postawy, określają styl życia człowieka, także w odniesieniu do jego własnej koncepcji życia (tzw. jednocząca filozofia życia) oraz w odniesieniu do otoczenia społecznego.

Z badań psychologicznych wiadomo, że hierarchia wartości człowieka, a zwłaszcza wartość stojąca na czele tej hierarchii, decyduje w znacznym stopniu o tym, czy człowiek uważa swoje życie za sensowne, czy ma większe lub mniejsze wątpliwości co do tego, czy też uważa je za bezsensowne. Wartość, która stwarza szerszą perspektywę dla oceny wszelkich aspektów życia ludzkiego, nadaje życiu wyższy poziom sensu. Znaczący dla usensownienia życia jest udział tych elementów wartości, które łączą w sobie określony stosunek do drugiego człowieka. Preferowana wartość wpływająca na poczucie sensu życia określa nie tylko jego poziom, ale i jakość tego usensownienia¹⁴.

W postępowaniu wielu ludzi współczesnych nie zauważa się wewnętrznego i bezpośredniego związku z wartościami bezwzględными, tracą one swoją moc niosącą usensownienie życia. Tam, gdzie brakuje wartości, zaznacza się zachwianie sensu i tożsamości osobowej, gdyż one właśnie kierują emocjonalnymi i poznawczymi orientacjami oraz standardami wyboru celów i środków działań. Człowieka porównuje się niekiedy do klienta w sklepie samoobsługowym, który ma do dyspozycji mnóstwo towarów, ale brak mu kryterium wyboru tego, co właściwe i godne pożądania¹⁵. Zbyt wcześnie musi rozróżniać i wybierać w bo-

¹⁴ M. Wyrwińska - Cieślak, K. Cieślak. *Wartości a sens życia w świetle badań eksperymentalnych*. „Roczniki Filozoficzne” 31:1983 z. 4 s. 127-130.

¹⁵ H. J. H e l l e. *Zur Wertproblematik in der Moderne*. W: *Wertwandel in Staat und Gesellschaft*. Hrsg. von T. Waigel i P. Eisenmann. München 1986 s. 10.

gatej ofercie dotyczącej wszystkich dziedzin życia, także w sferze światopoglądowej.

W sytuacji braku wartości usensowniającej życie rodzi się poczucie bezradności, rezygnacja, bierność, złe mniemanie o sobie, a nawet tendencje samobójcze. Jeden ze współczesnych psychologów amerykańskich M. E. P. Seligman zauważa słusznie: „W tej epoce wybujałych oczekiwań życie nicustannie obfituje w różne osobiste niepowodzenia. Spada wartość naszych akcji, ludzie, których kochamy, odtrącają nas, piszemy złe sprawozdania, nie udaje się nam dostać pracy, o którą zabiegamy, wygłaszamy złe odczyty. Mając dostęp do większych pozytywnych instytucji (Bóg, kraj, rodzina), możemy łatwiej uporać się ze stratami osobistymi i odzyskać nadzieję. Bez wiary w te instytucje interpretujemy nasze niepowodzenia osobiste jako prawdziwe katastrofy. Wydaje się nam, że ich skutki będą trwałe wiecznie i że zatrują nam całe życie. Ponieważ przywiązujemy dziś tak wielką wagę do własnego „ja”, skłonni jesteśmy obwiniać samych siebie za wszystkie nieszczęścia, niepowodzenia i rozczarowania i w ten sposób popadamy w depresję”¹⁶.

Młodzież, szczególnie starsza, stoi przed trudnym zadaniem budowania własnej tożsamości, poprzez kształtowanie osobowych i społecznych wartości, nadających sens życiu. Psychospołeczna tożsamość jednostki oznacza, że pewne cele i środki, jakie oferuje i legitymizuje społeczeństwo, zostaną przez nią uznane, inne zaś zakwestionowane i odrzucone. W rzeczywistości oznacza to daleko idącą „psychospołeczną ideologię” (E. H. Erikson), „próbny pragmatycznym samookreśleniem się” (Ch. Bühler), „integrującą i dającą cel filozofią życia” (G. W. Allport), „planem życiowym” (E. Stern)¹⁷.

Przystępując do badania wartości egzystencjalnych, czyli nadających sens życiu, przedstawiono respondentom do wyboru 14 wartości odnoszących się do różnych sfer działania ludzkiego, z możliwością dodania od siebie wartości nie zamieszczonych w kafeterii pytania. Lista ocenianych wartości – zaczerpnięta z badań ogólnopolskich z 1973 r. – odpowiadała różnym potrzebom i tendencjom poszczególnych jednostek oraz koncentrowała się na wartościach określających szeroko rozumianą filozofię życiową młodzieży. Zadaniem badanych osób był wybór co najwyżej 5 najbardziej cenionych wartości spośród tych, które wiążą się z sensem ludzkiego życia. Lista wybieranych przez młodzież wartości przedstawiała się następująco:

- A. miłość, wielkie uczucie;
- B. zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół;

¹⁶ *Chcąc być sobą trzeba zapomnieć o sobie.* „Forum. Przegląd prasy światowej” 25:1989 nr 13 s. 21.

¹⁷ B. G r o m. *Religionspädagogische Psychologie des Kleinkind-, Schul- und Jugendalters.* Düsseldorf 1986 s. 305-306.

- C. znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie oraz poczucie, że jest się w nim przydatnym i potrzebnym;
- D. szczęście rodzinne;
- E. pieniądze, dobrobyt, komfort, przyzwoita pozycja materialna;
- F. wykształcenie, dążenie do wiedzy;
- G. praca, którą się lubi;
- H. bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego choćby za cenę przykrości;
- I. zdobycie indywidualności, własnego stylu, umiejętności bycia sobą;
- J. wiara w jakąś wielką ideę;
- K. głęboka wiara religijna;
- L. działanie i dążenie do wybranego celu;
- Ł. pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu;
- M. spokojne życie bez żadnych niespodzianek (tab. 3).

Tab. 3. Wartości nadające sens życiu (dane w %)

Kategorie odpowiedzi (w symbolach)	Pionki N = 120	Łuków N = 115	Łochów N = 110	Niedomice N = 145	Galiny N = 120	Żołnierze N = 228	Młodzież polska N = 1130
A	71,7	59,1	68,2	51,0	55,8	73,2	68,5
B	48,3	51,3	50,0	48,0	55,8	55,7	47,5
C	36,7	47,8	32,7	49,6	40,8	31,6	35,6
D	71,7	76,5	79,1	88,2	77,5	88,6	72,6
E	23,3	7,8	18,2	7,6	27,5	31,1	19,6
F	27,5	21,7	27,3	17,9	21,7	15,8	21,4
G	37,5	39,1	35,5	53,7	55,8	48,7	43,7
H	7,5	4,3	2,7	2,0	8,3	7,5	6,0
I	32,5	15,7	14,5	17,2	27,5	21,9	27,9
J	14,2	11,3	13,6	4,1	9,2	7,9	9,1
K	38,3	77,4	73,6	76,5	65,0	28,5	48,5
L	30,0	28,7	26,4	20,0	24,2	20,6	26,9
Ł	30,0	14,8	13,6	25,5	23,3	18,9	17,4
M	6,7	12,2	12,7	13,7	10,8	14,9	8,4

Uwaga. Dane nie sumują się do 100,0%, ponieważ respondenci wybierali po kilka wartości nadających sens życiu.

Preferowana hierarchia wartości uznawanych przez młodzież polską przedstawiała się następująco według malejącej częstotliwości wyborów: szczęście rodzinne, miłość i wielkie uczucie, głęboka wiara religijna, zdobycie ludzkiego zaufania, przyjaciół, którzy człowieka lubią i szanują, praca, którą się lubi, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie oraz poczucie, że jest się w nim przydatnym i potrzebnym, zdobycie indywidualności i umiejętności bycia sobą, dążenie do wybranego celu, dążenie do wiedzy i wykształcenie, pieniądze, dobrobyt i

przyzwoita pozycja materialna, pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu, wiara w jakąś wielką idę, spokojne życie bez niespodzianek, bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego choćby za cenę przykrości.

Dziedziny, w których badana młodzież dostrzegała swoje dążenia do sensu, były zróżnicowane. Wiązały się z różnorodną treścią i intensywnością przeżycia, ale były zapewne w świadomości badanych ujmowane jako mające znaczenie sensotwórcze. Prawdopodobnie najczęściej pytanie o wartości nadające sens życiu kojarzyły się badanym osobom z indagowaniem o cel, do którego dążą one w życiu codziennym. Z punktu widzenia psychologicznego nie jest obojętne, w czym człowiek spostrzega i w czym poszukuje sensu.

Wśród wartości nadających sens życiu naczelną rolę zajmuje szczęście rodzinne, troska o dobro własnych dzieci, ich wychowanie i wykształcenie. Te wartości – podobnie jak w latach siedemdziesiątych – są podstawowymi dążeniami młodzieży uczącej się na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Wysoko cenione są bliskie i przyjazne kontakty z innymi ludźmi oraz wielka miłość. Równocześnie sensu życia poszukuje się w dążeniu do tego, by być użytecznym dla innych, w działalności dla drugich, w poszukiwaniu zaspokojenia potrzeby akceptacji ze strony otoczenia oraz w pracy zawodowej, którą się lubi. Dążenia indywidualne są jednak silniej rozbudowane niż dążenia o szerszych odniesieniach społecznych. Skupienie uwagi na życiu prywatnym odwołuje się od zaangażowania się w sprawy publiczne.

Stosunkowo wysoko hierarchizowana jest głęboka wiara religijna. Wartość ta jest wybierana przez prawie połowę, a w niektórych środowiskach społecznych przez trzy czwarte badanych osób. Wiara jako wartość duchowa stanowi poszerzenie i pogłębienie wyznawanego przez większość młodzieży „przyziemnego” ideału rodzinno-stabilizacyjnego. Środkową pozycję wśród wartości nadających sens życiu zajmuje wykształcenie, działanie i dążenie do wybranego celu oraz pieniądze, dobrobyt i przyzwoita pozycja materialna. Poniżej wskaźnika 20% wyborów znalazły się takie wartości, jak: pozostawienie po sobie trwałego śladu, bogactwo wrażeń, wiara w jakąś wielką idę i spokojne życie bez niespodzianek.

Rzadko zdarza się, by jedna wartość była nosicielką sensu życia i spełniała główną funkcję regulatywną. Zazwyczaj mamy do czynienia z wiązką celów i wartości składających się na koncepcję (sensu) życia. U dorosłego człowieka występuje na ogół kilka wartości najwyższych, które zresztą nie zawsze są z sobą spójne. Pytając o wartości „najważniejsze z ważnych” chcieliśmy zasugerować niejako respondentom, że chodzi tu o wszystkie wartości naczelną, nie będące wartościami instrumentalnymi czy utylitarnymi. Obraz tendencji obowiązujących w systemie najważniejszych wartości nadających sens życiu (wybory jednorazowe) przedstawia tabela 4.

Tab. 4. Hierarchia najważniejszych wartości nadających sens życiu (dane w %)

Kategorie odpowiedzi (w symbolach)	Pionki N = 120	Łuków N = 115	Łochów N = 110	Niedomice N = 145	Galiny N = 120	Żołnierze N = 228	Młodzież polska N = 1130
A	18,3	10,4	17,3	8,2	15,8	16,7	18,7
B	8,3	7,0	10,0	5,5	5,8	7,9	6,0
C	14,2	7,8	3,6	11,7	7,5	7,5	7,9
D	17,5	16,5	14,5	29,6	15,0	27,6	17,5
E	–	0,9	0,9	–	8,3	3,9	2,5
F	1,7	0,9	0,9	–	0,8	–	1,4
G	1,7	1,7	0,9	–	4,2	1,8	1,2
H	–	–	–	–	1,7	0,4	0,4
I	7,5	1,7	0,9	2,7	6,6	3,5	5,6
J	2,5	0,9	3,6	–	1,7	1,3	1,5
K	13,3	45,2	37,3	33,1	26,7	7,5	18,3
L	5,8	1,7	3,6	4,1	–	4,8	5,5
Ł	5,8	0,9	3,6	3,4	5,0	3,5	3,5
M	0,8	0,9	0,9	–	–	3,1	1,2
coś innego	x	x	x	–	0,8	0,4	x
brak danych	2,5	3,5	1,8	1,7	–	10,1	8,8
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Wybory jednorazowe wartości nadających sens życiu w zbiorowości młodzieży polskiej ułożyły się w następującą strukturę: miłość i wielkie uczucie, głęboka wiara religijna, szczęście rodzinne, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, zdobycie ludzkiego zaufania, zdobycie indywidualności, dążenie do wybranego celu, pozostawienie po sobie jakiegoś trwałego śladu, pieniądze i komfort życia, wiara w wielką ideę, wykształcenie i dążenie do wiedzy, spokojne życie, praca, bogactwo wrażeń. Prawie co dziesiąty badany nie potrafił dokonać jednoznacznego wyboru wartości najważniejszej w życiu.

Wybory wielokrotne i jednorazowe ukazują zbliżony obraz uznawanych wartości. Przesuwa się tylko nieco kolejność wybranych wartości. Udana życie rodzinne, zdobycie ludzkiego zaufania oraz wielka miłość stanowią podstawę systemu aksjologicznego w perspektywie poszukiwania sensu życia u około dwóch piątych badanych osób. Wartości dotyczące współżycia z ludźmi mają charakter uniwersalny i w niewielkim stopniu podlegają modyfikacjom. Stosunkowo wysoka aprobata wartości religijnych nie narusza dominującego syndromu postaw afiliacyjnych, nakierowanych na syntonie w bezpośrednich kontaktach z innymi, zapewniających bezpieczne życie bez konfliktów i napięć.

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań socjologicznych należy zauważyć, że uznawane przez młodzież wartości charakteryzują się przede wszystkim przywiązaniem do tego, co przynosi szczęście osobiste i rodzinne, co zapewnia emocjonalne bezpieczeństwo i odwzajemnione kontakty z innymi (uderzająca

ciągłość wartości rodzinnych). Postawy młodzieży nie są zbyt nasycone elementami społecznymi. W deklaracjach młodzieży rzadko są eksponowane wartości materialno-konsumpcyjne, co wskazywałoby na małą społeczną atrakcyjność wzoru osobowego „człowieka ekonomicznego”

Stwierdzone podobieństwo uznawanych celów i dążeń życiowych młodzieży z różnych środowisk społecznych – przy istnieniu pewnych różnic – pozwala mówić o określonym etosie młodych Polaków. Etos ten w wymiarze wartości nadających sens życiu nie wydaje się dotkniętym procesami frustracji, sceptycyzmu i beznadziejności. Silne poczucie sensu ukształtowane w ramach wewnętrznego życia poszczególnych jednostek może współistnieć z poczuciem bezsensu wytwarzanym w wymiarze życia społecznego i znajdującym swój wyraz w zakwestionowaniu celowości dotychczasowych sposobów działania, a nawet sposobów istnienia jednostek w społeczeństwie¹⁸.

Jeżeli nawet rzeczywistość społeczna w latach osiemdziesiątych w naszym kraju była doświadczana jako absurdalna, sprzeczna ze zdrowym rozsądkiem, nienormalna, to przecież ów bezsens społeczny nie musiał oznaczać poczucia bezsensu na płaszczyźnie życia jednostkowego, choć mógł do niego stopniowo prowadzić. Na płaszczyźnie społecznej pytanie o sens „było raczej pytaniem o sens tego konkretnego sposobu życia, którego kształt został ludziom narzucony przez specyficzne rozwiązania instytucjonalne systemu, w którym przyszło im żyć i działać. Poczucie bezsensu jawiło się tu zatem jako wynik zakwestionowania sensowności określonej formy życia, a nie jako wynik podania w wątpliwość celowości życia w ogóle”¹⁹. Poczucie bezsensu w wymiarach społecznych nie jest równoznaczne z brakiem zadowolenia i osobistego szczęścia, chociaż stwarza sprzyjające warunki do jego zaistnienia²⁰.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Przeprowadzone analizy socjologiczne wykazały, że uznawane przez młodzież w końcu lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych cele i dążenia życiowe są różnorodne (pluralizm wartości), bardziej jednak zaznaczają się wartości konkretne niż ogólne, egoistyczno-indywidualne bardziej niż prospołeczne. Wśród uznawanych wartości codziennych dominuje nastawienie na rodzinę i małe grupy. Nie jest to ani młodzież wyraźnie zaangażowana w sprawy społecz-

¹⁸ M a r o d y. *Jednostka w systemie* s. 221.

¹⁹ Tamże s. 226.

²⁰ Według wyników badań z 1989 r. 72% ankietowanych Polaków deklarowało się jako dość szczęśliwi, 7% – jako bardzo szczęśliwi i tylko 21% – jako niezbyt szczęśliwi. Około więc 80% Polaków było zadowolonych z życia (K. L u b e l s k a. *Czy Polacy są szczęśliwi?* „Życie Warszawy” 1989 nr 234 s. 3).

ne, ani też młodzież bez perspektyw i celów. Wartości codzienne są także najczęściej wyznacznikami sensu życia.

Preferowane przez młodzież wartości życiowe wydają się wskazywać na to, że badani będą przygotowywać w przyszłości własne dzieci do modelu życia wyraźnie skierowanego ku sferze prywatności. Ważną rolę w tym modelu życia będą odgrywać wartości proreligijne. Rodzina należy do najwyższej cenionych przez młodzież wartości i ma mocno ugruntowaną pozycję w uznawanym systemie wartości życiowych. W dalszym ciągu za mało widoczne są wartości prospołeczne związane z dobrem innych ludzi oraz społeczeństwa jako całości²¹. Nie zaznaczają się zbyt wyraźnie wartości materialne jako wiodące składniki celów i dążeń życiowych, chociaż dość powszechnie sądzi się, że na początku lat dziewięćdziesiątych następuje wzmocnienie dążeń w kierunku zdobywania dóbr materialnych. Być może nawet ci, którzy wysoko cenią wartości materialne, niezbyt chętnie do tego się przyznają.

Na płaszczyźnie świadomości egzystencjalnej mamy do czynienia z wartościami odnoszącymi się do sensów częściowych, znacznie rzadziej do sensu ostatecznego (absolutnego). Sens częściowy rozgrywa się w ramach tego, co od nas zależy (np. przygotowanie się do matury, wykonanie jakiegoś zadania, osiągnięcie jakiegoś celu politycznego), w ramach konkretnego horyzontu motywacyjnego. Sens ludzkiego istnienia w całości dokonuje się w ramach tego, co od nas nie zawsze bezpośrednio zależy. Dopiero z perspektywy sensu ogólnego (całościowego) następuje usensownienie wszystkich innych płaszczyzn i dziedzin życia codziennego. Człowiek zagubiony w sensach częściowych rozmija się z sensem ogarniającym całość i koncentruje się na płytko rozumianych celach samorealizacyjnych. Takie niebezpieczeństwo da się odczytać w odniesieniu do świadomości moralnej młodzieży polskiej.

Warto w tym miejscu przytoczyć ważną uwagę Jana Pawła II w jego rozmowie z A. Frossardem. Papież podkreślił, że znamieny dla wielu ludzi współczesnych lęk przed definitywnym zaangażowaniem wywodzi się z utraty sensu życia. „Życia nie ujmuje się już w całości, jako całości zakładającej wybór i kierunek; przeżywa się je w kolejnych odcinkach, nie patrząc dalej niż koniec jednego okresu i początek następnego – jeżeli się je w ogóle dostrzega. A trzeba się zaangażować całkowicie! Życie zakonne i życie małżeńskie to dwie postaci takiego absolutnego zaangażowania. Niestety ludziom brak dzisiaj jasnej wizji celo-

²¹ W 1991 r. wśród uczniów kończących szkoły średnie i zasadnicze zawodowe 69% badanych nie odczuwało potrzeby uczestnictwa w życiu społecznym (*Plany, dążenia życiowe i zainteresowania młodzieży. Komunikat z badań CBOS. BS/196/61/91. Warszawa 1991 s. 12*).

wości egzystencji ludzkiej. To prawdziwa choroba, słabość, a może i grzech przeciw Duchowi. Inaczej żyje się w obliczu Boga, a inaczej w obliczu nicości”²².

W świetle przeprowadzonych badań empirycznych nasuwa się interesujące pytanie o dalsze losy świadomości aksjologicznej młodzieży w warunkach przedłużającego się kryzysu gospodarczego i społeczno-politycznego. Wiedza o tym, jaka jest polska młodzież, jakie są jej cele i dążenia życiowe, jest nie tylko interesująca poznawczo, ale i ważna społecznie, tym ważniejsza, że stanowi jedną z istotnych przesłanek szeroko rozumianego procesu wychowania młodego pokolenia. Ukształtowane w pewnym okresie życia dążenia i cele regulują oraz legitymizują indywidualne i społeczne zachowania w przyszłości. Warto dodać, że w latach osiemdziesiątych nie zachodziła w społeczeństwie polskim wyraźna różnica w dziedzinie uznawanych celów i dążeń między rodzicami i dziećmi²³. Rodzina pozostawała bardzo ważną instancją w przekazywaniu „kanonu” wartości i w kształtowaniu aspiracji życiowych młodego pokolenia.

Odczuwane i uznawane wartości nie są dane w ostatecznej formie już w okresie młodości. Przeciwnie, ich rozwijanie jest w dużym stopniu zadaniem wychowania. Rozwój społeczno-moralny nie kończy się w okresie adolescencji, lecz podlega dalszym przemianom i przekształceniom. Jednostka jest jakby „nie-dokończona”, gdy wkracza w dorosłe życie, nawet jeżeli pewne jej cechy są mniej lub bardziej stałe. Proces przemian nie ma jednak charakteru anonimowego, poddany jest zarówno wpływom osobowościowym jak i społeczno-kulturowym (kultura jako źródło idei i wartości określających styl życia ludzi).

Wychowanie do wartości prawdziwie ludzkich jest ważne w perspektywie wprowadzania gospodarki rynkowej. Zdaniem niektórych socjologów mechanizm rynkowy to proces uspołeczniania ludzkiego egoizmu i musimy najpierw uporać się z fazą drapieżnego i zawistnego egoizmu, zanim poznamy korzyści jego uspołecznienia²⁴. Z pedagogicznego punktu widzenia nasuwa się niezbędny postulat tworzenia takich warunków społecznych, w których ludzie mogą pełniej i szybciej osiągać doskonałość osobistą i prospołeczną. Chociaż dobro wspólne przewyższa aksjologicznie interes prywatny, to jest ono nierozdzielnie związane z dobrem osoby ludzkiej, w jej wymiarze doczesnym i transcendentnym.

W dobrze zorganizowanym społeczeństwie, o ładzie humanistycznym, ludzie nie mogą organizować swojego życia na podstawie konkurencyjnego i konsump-

²² A. F r o s s a r d, „Nie lękajcie się”! Rozmowy z Janem Pawłem II. Kraków 1983 s. 244.

²³ W niektórych krajach zachodnich socjologowie stwierdzają pogłębiający się proces przemian wartości, przebiegający inaczej w pokoleniu młodzieży i wśród dorosłych (E. N o e l l e - N e u m a n n, *Demoskopie und Propaganda. Erfahrungen mit Umfragen in der DDR*. „Die politische Meinung” 35:1990 nr 3 s. 9-10).

²⁴ *Uspołecznienie egoizmu*. Z socjologiem, doc. dr. hab. Edwardem Wnuk-Lipińskim rozmawia Jolanta Makowska. „Przegląd Katolicki” 77:1989 nr 51 s. 4.

cyjnego egoizmu. Styl życia, w którym interes osobisty jest najważniejszy, gdzie każdy dąży do swego celu nie oglądając się na innych, gdzie z każdym dniem coraz ostrzej odczuwa się brak zrozumienia, izolację i samotność, gdzie w pogoni za dobrami materialnymi łatwo zapomnieć o bliźnich, jest sprzeczny z zasadą podstawowego szacunku dla człowieka, z humanistyczną i chrześcijańską hierarchią wartości. „Pragnienie, by żyć lepiej, nie jest niczym złym, ale błędem jest styl życia, który wyżej stawia dążenie do tego, by mieć, aniżeli być, i chce więcej mieć nie po to, aby bardziej być, lecz by doznać w życiu jak najwięcej przyjemności”²⁵.

THE AIMS AND ASPIRATIONS OF THE POLISH YOUTH IN THE YEARS 1989-1990

S u m m a r y

In the present study I try to show the aims and aspirations, that is to say life values of the Polish youth in the first phase of transformation from the so-called real socialism to democratic market-minded society (1989-1990). The main idea is to examine the attitude of the young generation towards those values. The latter determines to a large extent life orientation and social functioning of the youth from the turn of '80s and '90s, in the transformation phase from the totalitarian to democratic system. An empirical basis to give an answer to the above questions is the sociological research carried out by the Institute of the Sociology of Religion SAC in Warszawa among the youth from secondary schools (Łuków, Lechów) and among the soldiers doing their military service in Polish Army. Apart from the above there were also researches carried out by the Institute of the Sociology of Religion KUL among the youth from secondary schools (Pionki, Galiny) and working youth (Niedomice). The researches will be analyzed against the background of the previous all-national sociological researches carried out in the years 1988-1989 by KUL and ATK (J. Mariański, W. Piwowarski and W. Zdaniewicz).

The sociological analyses proved that aims and aspirations of the youth are diverse. The concrete values prevail more than the general ones, egoistic-individual more than pro-social. Among the accepted everyday values there dominates an attitude centred on the family and small groups. It is not youth explicitly engaged in social affairs nor youth without perspectives. The everyday values are also most often the determinants of the sense of life. Contrary to expectations the material values are not so explicit, though it is quite commonly thought that in the beginning of the '90s there was a stronger tendency towards gaining material goods. It may be so that even those who highly estimate material goods do not consent to it eagerly. At the level of existential consciousness we deal with values which refer to partial senses, markedly rarer to the ultimate sense. The man lost in the partial senses misses the sense which embraces the totality and concentrates on the aims of self-realization understood superficially. Such threats can be referred to moral consciousness of the Polish youth.

Translated by Jan Kloos

²⁵ J a n P a w e ł II. Encyklika *Centesimus annus* w setną rocznicę encykliki *Rerum novarum* (1991 r.) nr 36.